

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 240 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 берез. 2010 р. – К.: ПАЛИВОДА. В., 2010. – 96 с.
3. Богатирьов І.Г. Про створення системи ресоціалізації засуджених / І.Г. Богатирьов // Пробл. пенітенц. теорії і практики: Бюл-нь Київськ. ін-ту внутр. справ. – К., – 1998. – № 3. – С. 22-28.
4. Виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та основи пробації: курс лекцій / [І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, І.В. Іваньков та ін.]. – Львів-Ів.-Франківськ., 2007. – 336 с.
5. Кримінально-виконавче право України: підручник / За ред. О.М. Джузи. – К.: Атіка, 2010. – 756 с.
6. Маляренко Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / Т. Маляренко. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003.– 156 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
8. Яковець І. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання покарань / І. Яковець // Іформаційний бюлетень. – АСПЕКТ Д. – 2007. – № 1. – С. 33-36.

УДК 343.265-056.26

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ-ІНВАЛІДІВ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ З ВИПРАВНИХ УСТАНОВ

Латінова О.К., ад'юнкт

Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Дідоренка

Стаття присвячена соціальній адаптації засуджених-інвалідів після звільнення з виправних установ ДКВС України.

Ключові слова: соціальна адаптація, засуджені-інваліди, звільнення, виправна установа.

Латінова О.К. СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ ОСУЖДЕННЫХ-ИНВАЛИДОВ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ИЗ ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ / Луганский государственный университет внутренних дел им. Дидоренко, Украина

Статья посвящена социальной адаптации осужденных-инвалидов после освобождения из исправительных учреждений ГУИС Украины.

Ключевые слова: социальная адаптация, осужденные-инвалиды, освобождение, исправительное учреждение.

Latinova O.K. SOCIAL ADAPTATION OF CONVICTS WITH DISABILITIES AFTER EXEMPTION FROM CORRECTIONAL INSTITUTIONS / Lougansk state university of internal affairs of Didorenko, Ukraine

The article is devoted to social adaptation of convicts with disabilities after exemption from correctional institutions.

Key words: social adaptation, convicted with disabilities, exemption, correctional institutions.

Слід констатувати, що питання соціальної адаптації засуджених-інвалідів після звільнення з виправних установ України не одержали належного висвітлення в науковій літературі. Основні дослідження спрямовані на визначення поняття і механізму соціальної адаптації засуджених після звільнення з виправної установи (ВУ), не акцентуючи увагу на особистості й організаційно-правових особливостях такої категорії, як засуджені-інваліди. Враховуючи те, що соціальна адаптація засуджених-інвалідів регламентується комплексом законодавчих та галузевих нормативно-правових актів, її ефективність залежить від економічних, правових,

організаційних, політичних, релігійних та інших факторів, тому досліджувана проблема відрізняється як актуальністю, так і новизною.

Мета статті полягає в тому, що сьогодні є нагальна потреба привернути увагу вчених, державних інституцій, громадських організацій до проблем звільнення засуджених після відбування покарання взагалі, і засуджених-інвалідів, зокрема. Комплексний характер зазначеної проблеми припускає необхідність звернення до наукових праць, які розглядають її різні аспекти. Проблеми соціальної адаптації засуджених, у тому числі інвалідів, отримали певне висвітлення в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема: М.М. Бабаєв, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, Є.М. Бодюл, І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, Т.А. Денисова, М.Г. Детков, О.М. Джуза, А.Ф. Зелінський, М.Й. Коржанський, В.О. Корчинський, О.М. Костенко, В.А. Львовчкін, О.І. Марцев, М.І. Мельник, М.П. Мелентьев, П.П. Михайленко, О.Є. Наташев, І.С. Ной, В.П. Петков, О.Б. Пташинський, Г.О. Радов, О.Л. Ременсон, І.С. Сергеев, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В.П. Тихий, В.М. Трубников, І.В. Шмаров, С.С. Яценко та ін.

Спеціальних досліджень, присвячених соціальній адаптації засуджених-інвалідів, які носять комплексний міжгалузевий характер, не проводилося, що й обумовило вибір теми написання статті.

Усе це викликає необхідність поглибленої розробки ряду принципових положень, що стосуються соціальної адаптації засуджених інвалідів, а також визначає актуальність, наукову і прикладну значимість досліджуваної теми. Викладене дозволяє сформулювати наукове обґрунтування загального поняття соціальної адаптації засуджених-інвалідів і внести концептуальні пропозиції по удосконалюванню кримінально-виконавчого законодавства у вказаному напрямку, що буде сприяти, на наш погляд, підвищенню рівня правозастосовчої діяльності установ і органів, які виконують покарання, зміцненню гарантій дотримання прав і законних інтересів розглянутих категорій засуджених.

Тому з позицій здійснення заходів із соціальної адаптації суттєву значимість має група інвалідності засудженого, який підлягає звільненню із виправних установ. При цьому проблема соціальної адаптації засуджених-інвалідів, що звільнюються з виправних установ, обумовлюється декількома факторами.

По-перше, це фактори загального характеру, пов'язані з тими тенденціями втрати соціальних навичок, що характерні для усіх засуджених, не виключаючи інвалідів, і можливостями найбільш швидкого їх відновлення, які залежать від особистісних особливостей засудженого, строку ізоляції в місцях позбавлення волі та ін.

По-друге, соціальна адаптація розглянутої категорії ускладнюється у зв'язку з отриманням інвалідності і порушенням якихось фізіологічних функціональних можливостей, які негативно впливають на вирішення особою, яка відбула покарання, різних питань матеріального, побутового, виробничого й іншого характеру, унаслідок чого розв'язання більшості такого роду проблем ставиться в обов'язок державі в особі її відповідних органів.

По-третє, в науці кримінально-виконавчого права виникає проблема співвіднесення таких понять, як "реабілітація", "адаптація", "ресоціалізація", які застосовуються до засуджених-інвалідів, що пояснюється складністю правового стану даної категорії осіб, що формується на стику соціального і кримінально-виконавчого права. Більше того, кримінально-виконавче законодавство не регламентує поняття і зміст адаптації і ресоціалізації засуджених, що звільнюються з виправних установ.

Термін "реабілітація" (від пізньюлатинського *rehabilitatio* – відновлення) вживається в різних сферах суспільних відносин, найчастіше в медицині і юриспруденції. Однак вкладаний у нього при цьому зміст далеко не повністю відповідає проблематиці, що розглядається, пов'язаний зі звільненням засуджених-інвалідів із місць позбавлення волі.

Так, у Тлумачному словнику російської мови під реабілітацією розуміється усунення наслідків, викликаних важкою хворобою або травмою. Там же вказується і на інший зміст – відновлення колишньої доброї репутації чи в колишніх правах [5]. У Великому енциклопедичному словнику реабілітація в медичному сенсі розкривається як комплекс медичних, педагогічних, професійних заходів, спрямованих на відновлення (або компенсацію) порушених функцій

організму і працездатності хворих і інвалідів [7].

Ряд авторів у вказаний аспект включає відновлення хворого як особистості і члена суспільства, повернення його до сім'ї і до суспільно корисної праці [8]. Р.А. Журавльов під реабілітацією інвалідів розуміє систему медичних, психологічних, педагогічних, соціальних, економічних заходів, спрямованих на усунення або найбільш можливу компенсацію обмежень життєдіяльності, викликаних порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму.

"Метою реабілітації, – відзначає він, – є відновлення соціального статусу інваліда, досягнення ним матеріальної незалежності та його соціальна адаптація". Крім того, реабілітація включає в себе: медичну реабілітацію, що складається з відновлювальної терапії, реконструктивної хірургії і протезування, професійну реабілітацію, що складається із професійної орієнтації, професійного устаткування, професійно-виробничої адаптації і працевлаштування; соціальну реабілітацію, що складається із соціально-середовищної орієнтації і соціально-побутової адаптації [9, 44-45].

Реабілітація в правовому сенсі визначається як відновлення в правах осіб, які найчастіше притягуються до кримінальної відповідальності. Так відповідно до кримінально-процесуального законодавства України реабілітацією особи, яка притягувалася в якості обвинувачуваного або була визнана винною за вироком суду, або піддавалося адміністративному стягненню, вважається винесення виправдувального вироку при перегляді справи, постанова (подання) про припинення кримінальної справи за відсутністю злочину, за відсутністю складу злочину чи за недоведеністю участі в здійсненні злочину, а також постанова про припинення справи про адміністративне правопорушення.

Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 р., термін "реабілітація" визначають як процес, що має на меті допомогти інвалідам досягти оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і (або) соціального рівня діяльності і підтримувати його, надавши тим самим засоби для зміни їхнього життя і розширення рамок їхньої незалежності. Реабілітація може містити в собі заходи для забезпечення і (або) відновлення функцій, компенсації втрати чи відсутності функції або функціонального обмеження. Процес реабілітації не припускає лише надання медичної допомоги, він містить широке коло заходів і діяльності, від початкової і більш загальної реабілітації до цілеспрямованої діяльності, наприклад, відновлення професійної працездатності (ст.23).

Слід також зазначити, основні напрямки реабілітації інвалідів містять у собі: 1) відновлювальні медичні заходи; реконструктивну хірургію, протезування і ортезування, санаторно-курортне лікування; 2) професійну орієнтацію, навчання і освіту, сприяння в працевлаштуванні, виробничу адаптацію; 3) соціально-правову, соціально-педагогічну, соціально-психологічну і соціокультурну реабілітацію; 4) соціально-побутову адаптацію; 5) фізкультурно-оздоровчі заходи, спорт .

Тобто реабілітація інвалідів – це комплекс соціальних заходів, здійснюваних державою, громадськими, релігійними й іншими організаціями і які мають соціально-правовий характер. Соціальна адаптація є складовим елементом реабілітації інвалідів і, як впливає зі змісту закону, припускає вироблення таких навичок спілкування, взаємодії з родиною, соціальним оточенням, державою та її установами, які дозволили б вести інваліду повноцінне життя після втрати якихось фізіологічних функціональних можливостей, викликаних травмою, захворюванням і т.д.

При звільненні засуджених-інвалідів перед виправними установами і в цілому кримінально-виконавчою системою не постає задача комплексної реабілітації. Це завдання суспільства і держави, вона має загальний характер і не залежить від особистісних, соціальних, національних і інших характеристик інвалідів. При цьому виокремлюється категорія інвалідів, які користаються додатковим набором соціальних пільг і заходів державної підтримки, – військовослужбовці, які одержали травми при виконанні службових завдань, робітники, які стали інвалідами під час ліквідації аварій, інваліди Великої Вітчизняної війни та ін.

Ми підтримуємо позицію В.М. Трубнікова, що соціальна адаптація звільнених від відбування покарання є залучення їх до життя без правообмежень, пов'язаних із покаранням, у новому або такому, що змінилося, колишньому соціальному середовищі, яка припускає їх вільне і

добровільне підпорядкування нормативним вимогам даного середовища, кримінально-правових норм і правил співіснування [6, 17-18].

На засуджених-інвалідів поширюється загальний комплекс реабілітаційних заходів, причому адміністрації виправних установ ставиться в обов'язок їхня незначна частина. Згідно зі ст.156-157 КВК України адміністрація виправних установ зобов'язана вирішувати питання по наданню допомоги засудженим після звільнення в трудовому і побутовому влаштуванні, тобто здійснювати комплекс заходів пенітенціарного і постпенітенціарного характеру, що сприяють ресоціалізації засуджених і адаптації за місцем обраного проживання.

На адміністрацію виправних установ разом з органами соціального захисту додатково покладаються обов'язки по влаштуванню засуджених-інвалідів у будинки інвалідів і людей похилого віку (ч.3 ст.156 КВК України) [14]. З точки зору соціології – це взаємодія особистості із соціальними інститутами, у ході якої вона засвоює акумульовані ними цінності, правила, ролі і займає відповідний статус [13, 14], тобто процес засвоєння індивідом соціального досвіду, у ході якого створюється конкретна особистість. На думку А.М. Яковлева, соціалізація індивіда – це "процесс усвоения человеком норм и ценностей окружающей его социальной среды, вхождение человека в социальную среду, это, в сущности, процесс становления человеческой личности... Социализация обеспечивает включение индивида в систему понятий, оценок, норм, представлений и иных ценностей современной ему культуры. Социализация индивида складывается как из формирования индивидуального опыта, так и из усвоения социального опыта" [2, 59].

З точки зору соціальної психології, Б.Д. Паригін визначав соціалізацію як "весь многогранный процесс очеловечивания личности, включающий в себя как биологические предпосылки, так и непосредственно само вхождение индивида в социальную среду, и предполагающий: социальное познание, социальное общение, овладение навыками практической деятельности, включая как мир вещей, так и всю совокупность социальных функций, ролей, норм, прав и обязанностей и т.д.; активное переустройство окружающего (как природного, так и социального) мира; изменение и качественное преобразование самого человека, его всестороннее и гармоничное развитие" [1, 165].

Усе різноманіття трактувань поняття "соціалізація" можна звести до наступного: це процес входження людини в суспільство, залучення до його норм і правил. Тому до засуджених, звільнених від відбування кримінального покарання, більше підходить термін "ресоціалізація" як складовий напрямок соціалізації особистості.

Адаптація (від лат. *adaptatio*) – пристосування, приладжування організму, органів відчуттів до оточуючих умов [12, 1131]. Взагалі термін "адаптація" використовувався в біології для позначення процесу пристосування будови функцій організмів особи, популяцій, видів) і їхніх органів до умов зовнішнього середовища. Разом із тим, на наш погляд, будь-яка адаптація є результатом пристосувального процесу. Наприклад, в Американській енциклопедії адаптація розуміється як зрушення у функції або формі, що підтримує існування системи в певному середовищі [4, 34]. Дане визначення, як уявляється, найбільш застосовне до адаптації індивіда в соціальному середовищі, яке забезпечує його існування в даній системі.

Процес адаптації людини в новому для неї соціальному середовищі пов'язаний з певними психологічними труднощами, оскільки неминує викликає зміну його соціальних ролей і функцій у структурі мікрогрупи і необхідність зміни звичок, сприйняття нових правил поведінки. Порушення процесу адаптації (і як наслідок – процесу ресоціалізації індивіда) приводять останнього до конфлікту із соціальним середовищем і порушенню норм і правил даного співтовариства.

Такі порушення обумовлені психофізичними і віковими особливостями окремих індивідів, які перешкоджають засвоєнню ними цінностей даної соціальної групи й у кінцевому підсумку призводять до десоціалізації індивіда, його протиставленню суспільству. Для попередження здійснення правопорушень у майбутньому десоціалізовані потребують повторної соціалізації, тобто ресоціалізації.

Ми підтримуємо позицію Т.Г. Предова, який вважав, що процес соціалізації закінчується тоді, коли сформувалася особистість, у той час як соціальна адаптація відбувається протягом усього

життя. Коли соціалізація не дала очікуваних від неї результатів, виявляються ознаки відхиленої і тим більше криміногенної поведінки, суспільство змушене задіяти процес ресоціалізації особи [3, 34].

Соціальна адаптація являє собою частину процесу ресоціалізації. Тривалість соціальної адаптації залежить не тільки від індивідуальних особливостей особистості, звільненої від відбування покарання, але і від навколишнього середовища, форм і інтенсивності державного суспільного впливу на поведінку особи. Звільнений із місць позбавлення волі вступає в різного роду відносини, засвоює нові ролі (включається в новий трудовий колектив, вирішує нові проблеми, виконує сімейні обов'язки, займає певні соціальні позиції, співвідносить свою поведінку з очікуваннями і потребами суспільства), тобто адаптується до нових виробничих, побутових та інших умов.

Саме в період звикання до нових умов життя на волі перевіряються і закріплюються досягнуті в місцях позбавлення волі результати виправного впливу. При аналізі процесу соціальної адаптації необхідно враховувати зміни не тільки особистості, але і навколишнього середовища, виникаючі під впливом особистості, домагатися повної взаємодії особистості і навколишнього середовища, тому що тільки вона свідчить про успішний, позитивний її перебіг.

Тільки на основі комплексного дослідження структури соціальної адаптації можна розробити механізм профілактики рецидиву злочинів. Соціальна адаптація розуміється при цьому як сприйняття норм поведінки у відповідності до вимог моральних принципів, входження в колектив, пристосування до певних умов [10, 65]. Сюди ж необхідно включити відновлення нормальних соціально корисних відношень із соціальними суб'єктами (групами й окремими її членами), зміну в позитивному плані спілкування, поведінки, діяльності.

Соціальна адаптація проявляється не тільки в пристосуванні людини до середовища, але й у свідомій діяльності особистості, спрямованої на перетворення середовища. Соціальне середовище впливає на свідомість і поведінку звільнених від покарання через діяльність, до якої вони залучені. Суперечливість потреб звільнених і неможливість їхнього задоволення в соціальному макросередовищі є причиною конфліктів, здійснення правопорушень.

Таким чином, соціальну адаптацію звільнених від відбування покарання можна визначити як соціальний процес, обумовлений станом здоров'я і фактом відбуття покарання у виді позбавлення волі, що забезпечує сприйняття індивідом існуючих у суспільстві цінностей, соціальних норм, законів і правил співжиття і засвоєння ним соціально корисних ролей, що призводить до активної взаємодії між особистістю судимого і навколишнім середовищем, продовження з боку трудових колективів, державних органів, громадських і релігійних організацій виховного впливу шляхом здійснення контролю і спостереження за його поведінкою в побуті і на виробництві для остаточного досягнення його виправлення як мети покарання.

Висновки:

- по-перше, соціальна адаптація засуджених-інвалідів – це складовий елемент їх ресоціалізації, здійснюваної у зв'язку зі скоєнням злочину і відбуттям кримінального покарання у виді позбавлення волі. Але оскільки особа є інвалідом, то потрібно проведення і різного роду реабілітаційних заходів. Отже, соціальна адаптація засуджених-інвалідів – це комплекс ресоціалізаційних заходів, що проводяться після звільнення, спрямованих на забезпечення сприйняття ними існуючих у суспільстві цінностей, соціальних норм, законів і правил співжиття, засвоєння соціально корисних ролей, втрачених у зв'язку з відбуванням покарання, вироблення прийнятних у суспільстві способів взаємодії в побуті, трудових колективах, соціальних групах під контролем держави, громадських, релігійних і інших організацій з метою закріплення (чи продовження) результатів виправлення.
- по-друге, соціальна адаптація звільненого інваліда до певного середовища, нових умов життя – це складний процес, що складається з цілого ряду заходів, спрямованих на вироблення навичок взаємодії і вирішення питань за наступними напрямками: 1) звільнені з ВУ – сім'я, родичі; 2) звільнені з ВУ – оточення (друзі, сусіди); 3) звільнені з ВУ – суспільство в цілому; 4) звільнені з ВУ – виробничий колектив; 5) звільнені з ВУ –

персонал і адміністрація медичних установ, будинків інвалідів і людей похилого віку; б) звільнені з ВУ – комерційні структури, які виступають роботодавцями й інші можливі підсистеми.

- по-третє, адміністрація виправних установ, здійснюючи підготовку до звільнення засуджених-інвалідів, повинна відповідним чином проводити з ними заняття, враховуючи особливість цієї категорії. У рамках школи підготовки до звільнення необхідно: а) проводити роз'яснювальні заняття про правила поведінки в будинках інвалідів, розпорядку дня таких будинків; б) завчасно вирішувати питання про страхові поліси цих осіб; в) формувати систему професійної освіти у виправних колоніях таким чином, щоб інваліди освоювали спеціальності, які могли б застосувати після звільнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: Мысль, 1971. – 352 с.
2. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения: учеб. пособие / А.М. Яковлев. – Горький, 1977. – 127 с.
3. Предов Т.Г. Ресоциализация преступников-рецидивистов / Т.Г. Предов. – София, 1980. – 76 с.
4. Философские проблемы теории адаптации / Под ред. В.И. Царегородцева. – М.: Мысль, 1975. – С. 34.
5. Толковый словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 921 с.
6. Трубников В.М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В.М. Трубников. – Харьков: «Основа», 1990. – 173 с.
7. Большой энциклопедический словарь // Электронная версия Большой энциклопедии Кирилла и Мефодия / Под ред. Т.Г. Музрукова. – М., 2000.
8. Дудко Т.К. Дифференцированная система реабилитации в наркологии: Метод, рекомендации / Т.К. Дудко, В.А. Пузенко, Л.А. Котельникова. – М., 2001.
9. Права ветеранов, инвалидов, пенсионеров и лиц, пострадавших от радиации / Под общ. ред. В.Е. Крутских, В.Е. Сидорова. – М.: НОРМА –ИНФРА, 2001.
10. Богатирьев І.Г. Кримінологічні засади запобігання статевим злочинам: монографія / І.Г. Богатирьев, М.О. Ларченко. – Ніжін, 2010.–219с.
11. Павленко О.В. Стимулирование отказа от преступной деятельности на постпенитенциарной стадии профилактики / О.В. Павленко // Актуальные проблемы юриспруденции. – Вып. 2. – Тюмень: Тюм. юрид. ин-т МВД РФ, 2003.
12. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. М., 1998. – 686 с.
13. Евтушенко И.И. Условно-досрочное освобождение в аспекте ресоциализации осужденных к лишению свободы: Дис. ... канд. юрид. наук / И.И. Евтушенко. – Саратов: Саратов. гос. акад. права, 2003. – С. 14.
14. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання. – К.: Атіка, 2003. – 96 с.